

Aladin Husić

MAGLAJ U RANOM OSMANSKOM PERIODU (15. i 16. stoljeće)

Maglaj „na povijesnom raskršću“

Nakon osmanskog zaposjedanja Bosne 1463. godine, dugo vremena u izvorima nemamo nikakva izravnog spomena o samom Maglaju. Vremenska praznina od dvije decenije ostavlja prostora za brojne pretpostavke o njegovoj sudbini nakon toga. Rješenjem pitanja privremeno uspostavljenog „Bosanskog kraljevstva“, djelimično je riješeno i pitanje položaja Maglaja u prvim decenijama osmanske uprave. Kako je ustanovljeno da se „obnovljeno Bosansko kraljevstvo“ nalazilo upravo između gradova Tešanj-Doboj-Maglaj, to je i Maglaj predstavljao vrlo važno uporište bosanskoga kralja. Skoro je nemoguće da se među „6 gradova bosanskoga kralja“ nije nalazio i Maglaj. Ako je takva pretpostavka tačna, on se nalazio u vlasti trojice bosanskih kraljeva: Matije, sina Radivojeva, Matije Sabančića i Matije Vojsalića.

Matija, sin Radivoja, amidžić posljednjeg bosanskog kralja, pored toga što je prvi u tom nizu, ostao je i najduže od svih spomenutih, kako se, sudeći po izvorima, pretpostavlja između 1465-1471. godine. O njemu i njegovoj vladavini iz ovog perioda ne znamo ništa drugo. On je očigledno bio miljenik sultana, jer se spominje da mu je žena, inače Turkinja, 1465. bila u Istanbulu.¹ Veze s osmanskom dinastijom znatno su duže. Njegov otac Radivoj, uz podršku sultana, privremeno je došao na vlast 1432-33. godine i uz pomoć osmanske vojske kontrolisao nekoliko gradova srednje Bosne.² Ipak, ranije savezništvo s njegovim ocem, nije bilo dovoljno za održavanje na vlasti. Pretpostavlja se da nije zadovoljio aspiracije vlastele te je smijenjen. Možda je otklon vlastele proistjecao upravo zbog prebliskih odnosa s Osmanlijama. Nakon njega doveden je 16.09.1471. manje poznati

1 *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do 1463.* Knjiga I, HKD, Sarajevo, 1991., 592; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982., 49.

2 Pavo Živković, Tvrtko II Tvrtković, Sarajevo, 1981., 172; Petar Rokai, „Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda (1435-1437)“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XII/1*, 1969., 91.

sitni vlastelin Matija Sabančić, a 6. maja 1476. Matija Vojsalić.³ On se očigledno vrlo kratko zadržao na tom mjestu, kraće od prethodnika. Njegova orijentacija ka Ugarskoj stajala ga je brzog dokidanja uprave. Traženje da ga prizna i ugarski kralj, sa stanovišta osmanske politike bilo je nedopustivo. Nakon tog saznanja osmanske snage su opsjele njegove gradove. Ugarski kralj mu je poslao pomoć i on se spasio zahvaljujući toj intervenciji.⁴ O ovim događajima nema puno vijesti, ali su moguće neke pretpostavke. Kako se 1476. spominje samo predaja Doboja, to sugerira da je jedan od glavnih gradova bosanskog kralja, a njegova predaja mogla je značiti i predaju ostalih pet utvrda pod vlašću kralja.

Po svome značaju, Maglaj, sigurno, nije zaostajao iza druga dva grada, Tešnja i Doboja. To je dovoljno da se pretpostavi da je bio i vojno uporište, u kojemu je kralj imao određen broj vojnika, kao u spomenutom Doboju, te da je tu, barem povremeno, boravio i „marionetski kralj“. Šta je potaklo Matiju Vojsalića da se obrati i ugarskom kralju? Jednostrano priznanje od strane sultana očigledno je bilo nedovoljno. Svjestan da je ono ovisilo „od volje sultana“, te da nije imalo perspektivu, želio ga je dodatno osigurati. Time bi u svakoj mogućoj promjeni odnosa imao jakog saveznika. Ovdje ne treba zanemariti možda i potajne želje za potpunom obnovom krune. Posebno ako su takve namjere poticane od strane Ugarske. A njih u takvim povijesnim okolnostima svakako nije manjkalo, bez obzira na nereálnost takvih planova.

No, očigledno da je postojao obostrani interes. Ugarska bi time bez rata dobila strateški značajna mjesta, uredila ih na način koji bi im garantirao više sigurnosti. U takvim slučajevima ne manjka ni nereálnih obećanja, koja su vrlo lahko mogla pokolebati bosanskoga kralja, jer je i tako sudbina njegovog kraljevstva krajnje neizvjesna i upitna. Veliko pitanje je koliko bi i u slučaju „ugarske zaštite“ ono moglo trajati. Mala je vjerovatnoća da bi sudbina bosanskoga kralja bila bolja, s obzirom na dugotrajne ugarske pretenzije na Bosnu. To je bilo idealan trenutak da se ojača odbrambeni sistem Srebreničke banovine, kojoj bi vjerovatno pripao i Maglaj.

Teritorijalni opseg privremenog kraljevstva nije poznat, osim da se spominje šest gradova. Izuzev tri spomenuta, ni jedno drugo ime ne znamo.

3 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 49.

4 Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1965., 339; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 49; *Povijest Bosne i Hercegovine*, 592; Adem Handžić, *Tuzla i nejna okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975., 38-39-40; Ljudevit Thalloczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527.*, Zagreb, 1916., 225-233.

Pretpostavlja se da bi preostale trebalo tražiti sjevernije, u gradovima Gradačac, Soko i još nekom.⁵ No kako se već 1468. znaju sjeverne granice nahije Brod, onda je barem u toj oblasti moguće povući granicu do koje se protezalo to kraljevstvo. Interesantno je da se nakon stabilizacije prilika, i zaokruživanja teritorija nahije Maglaj, ona uz rijeku Bosnu protezala upravo do Žepča, Papratnice i Želeće, koji su nekad pripadali Brodu i bili sjeverna granica te nahije. To bi moglo da upućuje da se približno do njih i protezao teritorij „bosanskog kraljevstva“.

Tragove boravka bosanskih vladara nalazimo i u toponomastici toga kraja. Na to snažno upućuju nazivi Kraljevac i Kraljevina u neposrednoj blizini Maglaja. Nije sasvim sigurno da su spomenuti toponimi nastali kao tragovi boravka naprijed spomenute trojice kraljeva, ali su ih sasvim sigurno, kao posjede dinastije, oni u navedenom periodu uživali.

Maglaj u administrativnoj podjeli

Premda treba računati na to da je od 1476., odnosno nakon ukidanja „Bosanskog kraljevstva“, Maglaj, kao mjesto i područje, pod osmanskom vlašću, prvi pouzdan i dokumentiran podatak imamo tek 1485. godine. Područje Maglaja pripojeno je nahiji Brod. Pretpostavka da je 1485. godine formirana nahija Maglaj⁶ ne može dobiti potvrdu u izvorima jer se i 1485. i 1489. izričito kaže: „*Selo Maglaj, pripada Brodu*“.⁷ Da je formirana, njeno sjedište sasvim sigurno bilo bi u Maglaju, jer je jedino on imao pretpostavke da bude sjedište nahije, te bi pisalo „*pripada Maglaju*“. Tek od 1516. godine, imamo nedvojbenu potvrdu o formiranoj nahiji, gdje jasno stoji: „*Nahija Maglaj, sama varoš Maglaj, pripada spomenutoj (nahiji)*“.⁸ Svakako da je bila formirana nešto prije, ali nikako 1485. ili 1489. godine.⁹ Kada su se stekle pretpostavke krajem 15. ili početkom 16. stoljeća formirana je zasebna nahija Maglaj. Sjedište nahije bilo je u Maglaju, gdje su bili smješteni lokal-

5 A. Handžić, „Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka“, *Radovi III*, Muzej grada Zenice, Zenica, 1973., 385; Isti, *Tuzla i njena okolina*, 40.

6 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 150.

7 Istanbul, BOA, TD, 18.

8 BOA, TD, 57.

9 Termin „nahija“, ponekad se koristi i u značenju područja ili kraja, a ne isključivo u značenju administrativne jedinice. Postoje i neki drugi slučajevi u kojima se uz pojedina područja, posebno ona uz utvrđena mjesta, koristi termin nahija, iako nisu samostalne administrativne jedinice. Otuda je moguća kolebljivost izvora pri čemu se paralelno koriste i Brod i Maglaj.

ni organi vlasti. U sudskom pogledu pripadao je kadiluku Brod, a nakon formiranja novih kadiluka sredinom 16. stoljeća, nahija Maglaj pripojena je kadiluku Tešanj.¹⁰ No prije toga, moglo bi biti da je kadija imao svoga naiba u Maglaju. Ovaj nagovještaj treba dodatno preispitati. Kao potvrdu prava uživanja u selu Raduši izvor izrijekom kaže: „...na osnovu budždžeta *Muslibudina, naiba kadije Broda.*“

Naseljavanje Vlaha u okolici Maglaja govori da su Maglaj i okolića privremeno bili pusti. Ta pojava je potpuno razumljiva, s obzirom na položaj Maglaja sredinom 15. stoljeća. Dijelom su naseljeni u vrijeme vladavine „bosanskog kralja“ dijelom nakon što su potpunu kontrolu preuzele Osmanlije. Uprkos snažnom valu kolonizacije Vlasima, nisu se izgubili tragovi prisustva Crkve bosanske. Doduše, ono je najtipičnije u nazivu „Krstjansko selište“ u selu Riječica sjeverno od Maglaja.

Iako dostupni izvori do kraja 15. stoljeća nude veoma malo informacija o Maglaju, on je, vjerovatno od 1476. a sasvim sigurno od 1485. godine, kontinuirano pod osmanskom vlašću. Od tada do konačnog pada Srebreničke banovine 1512. godine, Maglaj je igrao izuzetno značajnu ulogu u odbrani granica Bosanskog sandžaka i Osmanskoga carstva. Dugo vremena poslije toga pojedinci su uživali povlašten položaj i oslobođani su svih nameta. Za 11 povlaštenih domaćinstava kaže se: „...*spomenutih jedanaest nevjernika oslobođeni su od flurije, ovna i ovce. Oni su carskom naredbom postavljeni za knezove, čuvaju njegovu zemlju.*“¹¹

Maglaj u feudalnoj raspodjeli

Novoosvojena područja proglašavana su državnim vlasništvom kojima je u ime države raspolagao sultan. Prihodi novoosvojenih krajeva uključivani su u finansiranje državnog, vojnog i upravnog aparata, od sultana, preko različitih vojnih redova, do lokalnih organa vlasti. Ta raspodjela bila je definirana odlukama centralne vlasti i dodjeljivana posebnim aktima. Sva mjesta mogla su biti u posjedima, cara, sandžakbega, ili u timaru spahije, posadnika, ili nekog drugog ko je obavljao službu od interesa za državu.

U prvim godinama osmanske vladavine Maglaj je bio u sastavu carskog hasa. Značilo bi to u vrijeme sultana Bajazida II (1481-1512), možda i Selima I (1512-1520). Naime, nije poznato kada je izdvojen iz carskog hasa. Poslije je predstavljao has bosanskog sandžakbega, najkasnije od namjesnikovanja

10 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 150; A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 38-39.

11 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 97-98.

Mustafa-paše (sina Skender-pašina) 1515. godine. U poznatim izvorima prvi puta u hasu sandžakbega Maglaj nalazimo 1516. godine. Ako redosljed bosanskih sandžakbegova pratimo prema Muvekkitovoj hronologiji, onda bi se on nalazio u hasu sljedećih sandžakbegova: Mustafa-bega Skender-paša-zadeta, 1515., Hasan-bega 1516-1517., Mihal-zade Mehmed-bega, 1518., Gazi Bali-bega Jahjapašića 1519. godine.¹² Jedan izvor iz dvadesetih godina 16. stoljeća Maglaj navodi: 1. „u ruci“ sandžakbega Mehmed-bega (8. safer 926/29.01.1520), 2. „u ruci“ Mustafe, sin Ilijasa (20. rebiu-l-evvel 926/11.03.1520), i 3. „u ruci“ sandžakbega Bali-bega¹³ (26. zu-l-hidždže 927=28.11.1521)¹⁴. Nije poznato ko je ovaj Mustafa, sin Ilijasa. Nema ga u redosljedu sandžakbegova, niti izvor uz njegovo ime spominje titulu ili položaj. Stoga za sada ostaje otvorenim pitanje ko je spomenuti Mustafa, sin Ilijasa?

Nakon 1521. Maglaj je dodijeljen u timar dizdara njegove tvrđave. Nije poznato kada se to dogodilo, ali se već može odrediti vremenski okvir između 1521-1530. godine. Naime posljednji poznati sandžakbeg u čijem hasu se spominje Maglaj, bio je Bali-beg Jahjapašić 1521. Neko vrijeme poslije toga nemamo nikakvih vijesti te vrste. Pretpostavljamo da bi to ipak moglo biti kasnije negdje oko 1528. nakon čega se vrlo brzo pojavljuje u timaru maglajskih dizdara.¹⁵ Do kraja 16. stoljeća prihode iz maglajske varoši uživali su dizdari njegove tvrđave, a vjerovatno i u kasnijim razdobljima.

Crtice iz vojne historije Maglaja

O vojnom životu u Maglaju, posebno u 15. stoljeću, podataka je znatno manje negoli o nekim drugim prilikama. Čak i nakon što se počeo redovno spominjati kao naselje, nema skoro ni jednog podatka koji bi govorio o vojnoj posadi ili nekim drugim događajima u samom Maglaju. Izravan spomen te vrste nalazimo veoma kasno, tek 1530. godine. Odmah se nameće pitanje da li zaista do tada nije bilo vojnika u njemu? Premda nemamo izvora koji bi mogli potvrditi prisustvo vojske u samom Maglaju, skoro se nemogućim čini da nije imao posadu još od 1463. godine. Jedini argument u toj pretpostavci za sada jeste da se od same pojave Maglaja u izvorima kontinuirano spominje „tvr-

12 Salih Sidki Hadžihuseinović, Muvekkit, *Povijest Bosne, I*, Sarajevo, 1999., 103-107.

13 BOA, TD, 57.

14 Ovo je vrijeme unosa promjena u izvor i ono ne odgovara vremenu u kojemu su oni bili na položajima sandžakbegova.

15 Aladin Husić, „Tvrđave bosanskog sandžaka i njihove posade“, *POF* 49/1999, Sarajevo, 2000., 190-228.

đava Maglaj“. Ako je još početkom 15. stoljeća (16.09.1408.) povelja kralja Sigismunda nastala „sub castro nostro Maglay“ onda dileme ne može biti.¹⁶ Pitanje je jedino obima i kapaciteta tvrđave u pojedinim fazama. Najzad, Osmalije su vrlo dobro i racionalno koristili zatečene odbrambene kapacitete, prilagođavajući ih samo svojim potrebama, popravkama ili proširivanjem. Nepotrebne objekte su zarušavali. To, i pored odsustva konkretnijih vijesti vojne naravi upućuje na kontinuirano postojanje i upotrebu maglajske utvrde. Uostalom, da li bi se ona uopće spominjala da nije bila u funkciji? U slučajevima kada su tvrđave napuštene ili ruševne, izvori to redovno naglašavaju. Znači da je najmanje od 1485. godine osmanska posada prisutna i u Maglaju. To prisustvo treba pomjeriti od vremena ukidanja „marionetskog bosanskog kraljevstva“ i predaje Doboja 1476. godine. Ostaje preispitati i mogućnost šta je u tom pogledu do 1476. godine. Budući da je Maglaj ulazio u sastav teritorija „bosanskog kralja“ onda je pretpostaviti da ga je čuvala ili vlastita kraljeva ili „saveznička osmanska“ posada. Možda upravo iz tih razloga, kao u slučaju Doboja, o predaji Maglaja nemamo nikakvih vijesti.

Razloga za prisustvo posade bilo je više. Skoro se nemogućim čini da u takvim povijesnim okolnostima, stalnih sučeljavanja s Ugarskom, sjeverne granice Bosanskog sandžaka ne budu zaštićene. Odsustvo pisanih tragova ne znači i potpuno vojno odsustvo iz pojedinih gradova. Potvrdu za to imamo u mnogim drugim utvrdama. Najzad, ni susjedne gradove Doboj i Tešanj, čiji status u vojnostrateškom pogledu može biti najbliži ili je skoro isti kao i Maglaja, u popisima timarnika nalazimo još kasnije 1540. godine. No, u njima, kao i u mnogim drugim mjestima, vojno prisustvo je na različite načine potvrđeno. O popravci grada Doboja podatke imamo još 1490. godine.¹⁷ Potvrđuje to i osmansko-ugarski ugovor iz 1503. godine, u kojemu se navode samo utvrđena mjesta.¹⁸ Među njima spomenut je i Maglaj, što bi, osim povremenog spominjanja „tvrđave Maglaj“ mogli prihvatiti kao drugi pouzdaniji znak, koji upućuje na vojno prisustvo i aktivnosti u njegovoj tvrđavi. U njemu, kao jednom od isturenijih gradova Bosanskog sandžaka, morala je postojati posada graničara još u 15. stoljeću.

Jedna nepotpuna vijest, govori o učešću vojske ili pojedinaca iz okolice Maglaja u neuspješnom pohodu Gazi Husrev-bega na Jajce 1525. godine.

16 Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978., 82.

17 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 40.

18 Istanbul, TKSM, (E) 7675

Zapravo se spominje pogibija „dva poglavara“ od kojih je jedan maglajski subaša.¹⁹

Tek s definitivnim rješavanjem ugarskog prisustva u Bosni, i promjenom prilika, nakon osvajanja Srebrenika 1512. i Jajca krajem 1527. godine, dakle, istoimenih banovina, stekli su se uvjeti za uspostavu mirnijeg razdoblja u Bosni. Zato se vrlo brzo i Maglaj javlja u vojnim popisima. Potvrdu naprijed iznesene pretpostavke ranijeg postojanja posade u tvrđavi, nalazimo u brojnim marginalijama izvora. U jednoj se kaže: „Čifluk Hajrudin-age, ranijeg dizdara u Maglaju.“ Čifluk se nalazio „u blizini tvrđave Maglaj“ a bio je to stari „izgon“.²⁰ Sve što je moguće iz ovoga razaznati jeste da je Hajrudin tom posadom zapovijedao prije 1530. godine, vjerovatno posadom graničara. Na isti način ime „Sinan-aga“ bolje rečeno, titula aga, upućuje da bi se moglo raditi o nekadašnjem dizdaru u Maglaju, jer mu dva sina nalazimo kao posadnike u tvrđavi. Ovom nizu izoliranih pojedinosti treba dodati i ime „Iskender-hodže, imama tvrđave Maglaj“. O njemu znamo da je uživao čifluk u selu Jezerci u nahiji Lašva.²¹ Jedna usputna zabilješka tridesetih godina 16. stoljeća govori da uz naselje Maglaj čifluke uživaju dizdar Ismail (30 akči) i ćehaja Mustafa 125 (akči).²² Ismail je uživao njivu blizu same tvrđave. To znači da su i njih dvojica u Maglaju službovali negdje početkom 16. stoljeća, vjerovatno u prve dvije decenije 16. stoljeća.

Začudo, da se posada Maglaja ne spominje ni 1516. godine, kada se prvi puta javljaju i neki drugi, vrlo značajni gradovi, kao, npr., Travnik. Na temelju analogije, usporedbom sa drugim strateški značajnijim mjestima, moglo bi se cijeniti da je u Maglaju mogla biti smještena posada jačine oko 100 vojnika. Naime, toliko srećemo u Travniku 1516., Jajcu 1530., Gradišci 1540. godine. To su usporedbe sa timarskim posadama. Dostupni izvori ne upućuju na veći broj čak ako to kompariramo i sa graničarima Bosanskog sandžaka tridesetih godina 16. stoljeća. Najbrojnije posade graničara imale su utvrde: Kamengrad 139, Udbina 107, Banja Luka 105 posadnika.²³ I to dodatno potvrđuju ispravnost naprijed iznesene procjene o stotinu posadnika krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

19 Ćiro Truhelka, *Gazi Husref-beg, njegov život i njegovo doba*, Preštampano iz GZM, XXIV, 1912., 25-26.

20 BOA, MMV, 540.

21 BOA, TD, 164.

22 BOA, MMV, 540.

23 A. Husić, *Tvrđave bosanskog sandžaka*, 190-223.

Vrlo je indikativno jedno pismo Ferdinanda Habzburgovca upućeno 24. 03. 1529. godine nekom „Žarku od Maglaja i Jurašinu od Žepča“. Oni se pozivaju na pobunu protiv vlasti i kolaboraciju sa njegovom vojskom koja namjerava napasti Bosnu (i Maglaj). „Kada začuješ da smo poslali našu vojsku u to naše kraljevstvo Bosnu i da hoćemo napasti Turke, odmah se podigni sa svim svojim silama i narodom protiv Turaka i posluži nam vjerno i stalno do kraja našeg podhvata. Ako tako učiniš, kako mislimo, obasučemo te svim milostima i obilno nagraditi tvoju spremnost i pomoć posjedničkim pravima i dobrima u spomenutom kraljevstvu ili u njemu pridruženim dijelovima i osim toga potvrdićemo ti što već posjeduješ, zadržati i braniti u posjedu...“²⁴

U jednom izvoru iz nešto kasnijeg perioda, u Maglaju smo identifikovali „Ostoja, sin Žarka“.²⁵ Činjenica da je Ostoja bio na čelu stanovnika nemuslimanskog dijela, bila je dovoljna indicija da je riječ o Žarku, knezu Maglaja. Potvrdu smo našli u izvoru koji datira samo godinu nakon Ferdinandovog pisma. Žarko je doista bio knez Maglaja, i to sa čiflukom čije oporezivanje iznosi 865 akči. Taj čifluk bio je naseljen sa deset domaćinstava, što je u to vrijeme veličina jednog manjeg sela.²⁶ S jedne strane to govori o njegovom izuzetno povoljnom i povlaštenom položaju kod osmanskih vlasti, velikom utjecaju koji je imao u Maglaju i njegovoj okolini. S druge strane istovremeno upućuje na obavještajnu povezanost i dobru obaviještenost o prilikama u Maglaju i šire. Istovremeno, dodatno potvrđuje značaj Maglaja, koji sasvim sigurno nije slučajno odabran kao cilj napada.

Kao knez spomenuti Žarko (sin Pribisava) uživao je i timar od 1100 akči, a pripadalo mu je tadašnje selo Nikolići, kasnije dio Brusnice. U okolini Maglaja još su timare uživali vojvoda Vukosav, selo Bočinja, od 2000 akči i knez Nikola (sin Milke), 1202 selo Riječica, knez Dragola (sin Ranka) u Ulišnjaku 1000. Ostaje otvoreno pitanje zašto spomenuta predstava nije bila upućena „vojvodi Vukosavu“, koji je po hijerarhiji nadređeniji? Četverica spomenutih nisu bili pozvani na smotru pred pohod na Mohač. Oni su ostali s grupom koja je imala obavezu da brani vilajet Bosnu.²⁷

24 Aleksa Ivić, *Spomenici Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji tokom XVI i XVII stoleća*, Prvi deo od 1527. do 1600. godine, Novi Sad, MS, 1910, 12-13; H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, 20.

25 BOA, TD, 211.

26 BOA, MMV, 540.

27 Ahmed S. Aličić, “Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine”, *POF*, XXV/1975, Sarajevo, 1977., 188.

Interesantnim se čini da je dokument istog sadržaja upućen i Hasanu vojvodi²⁸, čiji položaj također nije nimalo zanemariv. Spomenuti se spominje kao „merd Junus paše“.²⁹ Isti je uživao i timar u iznosu od 15111 akči.³⁰

Prvi konkretniji podaci o posadi Maglaja datiraju iz 1530. godine. Iz tih godina potječe prvi poznati popis timarske posade u Maglaju. Ona, iz razumljivih razloga, nije bila brojna, svega 29 posadnika. Iako se može doimati kao mali broj vojnika, ne treba zaboraviti te isključiti mogućnost da je dio vojnih snaga i dalje, po svojoj organizaciji, načinu finansiranja, mogao pripadati centralnim vojnim snagama, koji se po običaju popisuju zasebno. I bez toga, samo je pet tvrđava Bosanskog sandžaka imalo brojnije timarske posade, i to: Travnik 47, Akhisar 59, Golhisar (Jezero) 46, Sinj 43 i Jajce 101. Prema tome, timarska posada Maglaja mogla bi se svrstati u kategoriju posada srednje veličine. Te posade imale su više ulogu održavanja unutrašnjeg reda negoli operativnih snaga, premda su u slučaju potrebe mogle biti angažirane i u pohodima. U mnoštvu naknadnih vijesti koje se odnose na posadnike, smjene ili periodične rotacije timara, nema potvrde da su u periodu od deset godina angažirani u nekom pohodu.

U navedenom periodu dizdar Maglaja, dakle zapovjednik tvrđave, bio je Hizr-aga. Njegov timar iznosio je 4336 akči i činila ga je sama varoš Maglaja. Ako to poredimo s plaćama izražanim u dnevnicama, kako je čest slučaj u redovima vojske, uleme i sl., onda je Hizir imao oko 12 akči dnevne plaće. Nije moguće ustanoviti kada je imenovan na taj položaj, ali se vidi da je tom posadom zapovijedao narednih deset godina, dakle do 1540. godine. Znači da je besprijekorno obavljao službu. Dizdar Maglaja spadao je u dizdare sa većim iznosom timara. Po tome se izdvajaju dizdari Jajca (15878, dnevno 43,5) Višegrada 7800, koji su u to vrijeme po visini timara bez konkurencije u sandžaku. Većina ostalih dizdara uživala je timare u visini između 3000-5000 akči, a znali su biti manji i od 3000. Premda visina ovisi o mnoštvu faktora, ona bar dijelom govori i o značaju samoga mjesta. U značajnija mjesta dolazili su dizdari višeg ranga, gdje možemo svrstati i Maglaj.

Pored dizdara, od službi treba spomenuti: čehaju Mehmeda, sina Sinan-age, 2392, četiri serbuljuka: Ramazana, Mehmeda, i Murata (sa po 1600 akči), Hizra (sa 1507) akči, tobdžiju Hizra, sina Timura 1600 akči

28 Aleksa Ivić, *Spomenici Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, 12-13.

29 Junus-paša je bio bosanski sandžakbeg 1513/1514 (919. hidžretska).

30 BOA, TD, 157.

i imama Jusufa sa 1400 akči. Ostali posadnici, imali su iznose timara oko 1400 akči, što je predstavljalo osnovnu plaću jednog posadnika, dakle oko 4 akče dnevne plaće. Svi timari ove posade nalazili su se u širem maglajskom području, nahijama Maglaj, Tešanj i Trebetin. Neznatan dio i u nahiji Brod. Ukupan rashod ove posade, na ime podmirenja njihove službe, iznosio je 40539 akče. Prosječan timar ovih posadnika iznosio je 1399 akči. Ovdje treba istaći još jedan zanimljiv podatak. Čak sedmerica posadnika Maglaja imaju oznaku „Bosna“. To ne znači da i neki drugi posadnici nisu Bošnjaci, što prilikom popisa nije obavezna odrednica. Komparacije radi ističemo da samo za jednog opet postoji odrednica o porijeklu iz Sofije.

U deset godina vojnog života Maglaja, malo se toga promijenilo. Što se tiče brojnosti posade, ona je ostala na istom nivou od 29 posadnika.³¹ Neke promjene evidentne su samo u unutrašnjoj strukturi, kao i u visini timara, koji su očigledno opadali. Na položaj dizdara došao je Mehmed,³² sa znatno umanjenim timarom od 3221 akčom, dok je na mjestu čehaje (pomoćnik dizdara) i 1540 ostao Mehmed sa istim iznosom timara. Veli-vratar 1446, Husejn, sin Hizra-tobdžije 1600, serbuljuci Murat i Mehmed i Jusuf, imam u tvrđavi, 1410. Na ime izdržavanja posade bilo je neophodno godišnje 38238 akči ili 1318 po jednom posadniku.

Sredinom 16. stoljeća, vjerovatno kao rezultat stabilizacije prilika i veće pažnje u Slavoniji i Dalmaciji, značaj Maglaja je u silaznoj putanji. Broj posadnika reduciran je na svega 19 vojnika. U strukturi, dizdar-čehaja-vratar, nalazimo još ljude iz ranijeg perioda dok su novi tobdžija Hizr, (1600), i imam Mustafa, sin Velije, (1400 akči).

Dugo vremena nakon ovoga nemamo nikakvih podataka o Maglaju, preciznije do kraja 16. stoljeća. Postepni pad vojnog značaja koji se počeo nazirati sredinom stoljeća, nastavio se i kasnije. Finansiranje timarskih posada dodjelom timara postepeno je reducirano, a ponovo se krajem 16. i početkom 17. sve više prelazilo na izravno finansiranje iz centralne državne blagajne. To je rezultiralo veoma malim brojem timarnika u tvrđavama, u Bosni općenito, pa prema tome i u Maglaju. Zato ne iznenađuje podatak da je u Maglajskoj tvrđavi ostalo svega 13 timarnika. To ni u kom slučaju ne isključuje prisustvo trupa finansiranih na drugačiji način, izravnim plaćanjem u novčanim iznosima a ne putem dodjele timara. Za takvo što, za sada nemamo pouzdaniji dokaz. Međutim na to upućuje i jedan mnogo kasniji

31 BOA, TD, 212.

32 Mehmed-aga je uživao čair uz samu tvrđavu.

podatak. U vrijeme Bečkog rata (1683-1699) Maglaj je imao 200 vojnika, a timarlije su se zadržale u Maglaju do 1800 godine.³³ U to vrijeme bilo ih je samo osmerica. Sve to potvrđuje mogućnost istovremenog postojanja timarnika i posadnika koji su plaće primali u gotovini. Stoga naprijed navedene podatke o broju timarnika tokom 16. stoljeća, ne treba uzimati kao konačan broj vojnika Maglaja.

Do kraja 16. stoljeća, ta posada svedena je na policijsku službu. U to vrijeme, timarnicima Maglaja zapovijedao je dizdar Isa (iznos timara 3300 akči) i njegov ćehaja Omer. Ćehajin timar iznosio je 2200 akči. Služba tobdžije održala se i dalje i obavljao ju je Ramadan sa iznosom timara od 1600 akči. Imama ne prepoznajemo među posadnicima, te je moguće da je takva služba u samoj tvrđavi i ukinuta. Umjesto toga, u tu svrhu mogla je biti korištena neka od džamija u gradu. Ukupan rashod posade iznosi 17200. Prosječan iznos timara bio je 1323 akče. Da je Maglaj u vojnom pogledu izgubio, doduše privremeno, nekadašnji značaj, potvrđuje i činjenica da se ne navodi ni u jednom značajnijem opisu Bosne početka 17. stoljeća, kao kod Petra Masarechija, Atanasija Georgicea (Grgičevića), Memibegovića.³⁴

Jedna marginalija s kraja 16. stoljeća spominje Mehmed-agu, i njegovog sina Hizr agu.³⁵ Teško je izvršiti precizniju identifikaciju spomenutih, posebno ustanoviti vrijeme službe. Pouzdanim se može smatrati da se radi o dizdarima Maglaja, jer se njihov posjed nalazio u varoškom dijelu grada. Drugo, da je riječ o ocu i sinu koji ga je najvjerojatnije naslijedio na tom položaju. Do potvrde nekim drugim izvorom za sada ćemo ponuditi dvije varijante rješenja. Prva, da se radi o Mehmedu koji je službovao početkom 16. stoljeća, a naslijedio ga Hizr negdje prije 1530. godine, ili pak druga, da je riječ o Mehmedu kojega nalazimo kao dizdara između 1540. i 1550. kojega kasnije nasljeđuje sin Hizr.

To je sve što za sada znamo iz vojnog života Maglaja tokom 16. stoljeća. On se, dakle, mijenjao prema prilikama u samom sandžaku, kako užem okruženju Maglaja tako i okruženju Bosanskog sandžaka. No ono što je iz navedenog vidljivo da uprkos dugom vremenskom razdoblju, visine

33 Hamdija Kreševljaković, "Stari bosanski gradovi", *Naše starine*, sv.I/1953, separat: Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, sv I/1953, Sarajevo, 1953., 20.

34 Uporedi: *Starine JAZU*, XIV, Zagreb, 1882., zatim, *Starine XVII*, Zagreb, 1885., *Sarine* 39, Zagreb, 1938.

35 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Obradila: Amina Kupusović, Sv. III, Sarajevo, 2000., 295.

timara ne samo da nisu rasle nego su čak opadale, uprkos velikoj inflaciji u Osmanskom carstvu. To su svakako znaci ekonomske slabosti Carstva, ispoljavanog i u sve većem deficitu u državnoj blagajni početkom druge polovine 16. stoljeća. Mjerene venecijanskim dukatom, u to vrijeme stabilnijom valutom, njihovi timari u akčama trebali su se udvostručiti. Oni su, kao što se može vidjeti, ponekad ostajali isti, ali su najčešće padali. Neke službe su, doduše, zadržale te iznose, ali je prosječan iznos timara bio u padu, čak izražen i akčama. Ako prosječne timare posadnika mjerimo u venecijanskim dukatima onda dobijemo sljedeća kretanja: prva polovina 16. stoljeća 24 dukata, sredina 23, a krajem 16. stoljeća 11 venecijanskih dukata. Vojnička klasa nije bila oslonjena na timare kao jedini izvor prihoda, nego su, vrlo često uživali i čifluke, koje su stjecali na osnovu povoljnijeg ekonomskog položaja. Osim redovnih prinadležnosti koje su dobijali u vidu timara, posadnici su najčešće u blizini samih tvrđava ili u obližnjim selima dobijali dodatne posjede za izdržavanje porodice. Vjerovatno negdje u drugoj polovini 16. stoljeća mogao bi kao dizdar Maglaja službovati Hasan-aga dizdar. On je negdje između sela Bočinja Joševac i Rudin uživao jedan zemljišni posjed.³⁶

Urbani razvitak Maglaja

Premda su, u usporedbi s naprijed razmatranim pitanjima, nešto jasnije prilike o samom naselju Maglaj, i tu ostaje još dosta nepoznanica. Prvo pitanje jeste šta je i na kom stepenu razvitka zatečeno na mjestu Maglaja. Postojeći izvori ne daju ništa osim već spomenute tvrđave početkom 15. stoljeća. Stoga će biti potrebno čekati nove izvore.

Ono od čega treba poći u ovom razmatranju jesu podaci iz raspoloživih izvora. Oni jasno ukazuju na dvije činjenice, postojanje utvrde i manjeg naselja 1485. godine. Sasvim sigurno da su naselje i utvrda postojali i ranije. Sve što se na osnovu raspoloživog može zaključiti, jeste da su ne samo Maglaj nego i njegovo uže područje, Osmanlije zatekli potpuno puste. Ta pustoš mogla je nastupiti i ranije, ili s 1463. godinom. Mnoga pogranična mjesta su imala takvu sudbinu, našavši se na liniji intenzivnih sučeljavanja u brojnim upadima s ugarske strane ili obratno.

Pogranična pustoš nije odgovarala iz više razloga, prvenstveno ekonomske, ali i sigurnosno-strateške naravi. Osmanlije su vodile politiku naseljavanja napuštenih područja ili mjesta na dva načina. Raznim povlasticama i poreskim olakšicama stimulirali su odbjegli stanovništvo na povratak ili

³⁶ Isto, 303.

su naseljavali novo stanovništvo iz udaljenijih krajeva. Tako je, s obzirom na specifičan položaj bilo i u Maglaju. Maglaj se prvi puta u do sada poznatim osmanskim izvorima javlja kao „selo Maglaj“ sa 32 domaćinstva. Za stanovnike Maglaja te godine, izričito se kaže: „...to su bivši kraljevi Vlasi, koji ranije nisu bili popisani.“³⁷ Ovdje ostaje dilema, da li Vlasi kralja prije 1463. ili marionete kralja nakon 1463. godine.

Kako nije naveden iznos obaveza, a one su iznosile 1 venecijanski dukat, ili 45 akči u to vrijeme, značilo bi da su ukupne obaveze stanovništva Maglaja prema caru bile 1440 akči ili 32 venecijanska dukata.³⁸ Vrlo je čudno da se, s obzirom na postojanje tvrđave, Maglaj imenuje selom, a ne kao varoš, kako je uobičajeno za mjesta sa tvrđavom i njenim podgrađem.

Povijesne okolnosti nisu dopuštale brze promjene u Maglaju. Najzad i vrijeme od četiri godine isuviše je kratko za bilo kakve značajne pomake. Maglaj je 1489. godine i dalje imao status sela, u kojemu se, izgleda, ništa nije promijenilo, barem u smislu njegova razvitka. On je još naselje sa 32 domaćinstva nemuslimana. Vidi se da su stanovnici i dalje plaćali po kući 45 akči godišnje.³⁹

Dugo vremena o Maglaju kao naseljenom mjestu nemamo vijesti. Početak 16. stoljeća predstavljao potpuno nove povijesne okolnosti za njegov razvitak. Pad Srebreničke banovine za Maglaj značio je ulazak u znatno mirnije razdoblje, prema tome, za razvitak znatno povoljniji ambijent. Premda vremenska distanca od pada Srebrenika još uvijek nije dovoljna za osjetniji napredak, on se ipak nazirao. Maglaj je napokon stekao status „*varoš*“, što je podrazumijevalo i stepen više u smislu pravnog položaja u odnosu na status „*selo*“. Maglaj je imao 38 domaćinstava, i to 7 muslimanskih sa 4 neoženjena, nemuslimanskih 31 sa 12 neoženjenih. Prihod iz Maglaja iznosio je 2090 akči. Uglavnom je to porez koji je stanovništvo plaćalo, paušalno, 55 akči po domaćinstvu. Iako je nominalno porez rastao, realno je ostao i dalje isti, jedan venecijanski dukat. Novina kod stanovništva Maglaja je da se, uprkos jakoj vlaškoj masi u okolici, među stanovnicima Maglaja javljaju i prvi muslimani. U poreskom smislu, oni su tretirani isto, tako da su taj porez, po istom osnovu plaćali i muslimani i nemuslimani. Na osnovu izvora nije moguće doznati da li je riječ o muslimanima iz vlaške mase nastanjene u Maglaju ili je riječ o zanatlijama, bilo iz okolice grada bilo doseljenim sa strane.

37 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 39-40.

38 BOA, TD, 18.

39 BOA, TD, 24.

Nakon 1516. godine Maglaj je ušao u fazu intenzivnijeg razvoja. U deceniju i po broj domaćinstava u Maglaju uvećao se 2,5 puta. U prosjeku, svake godine naselje je raslo za novih 4-5 domaćinstava. Maglaj je 1530. imao 51 domaćinstvo muslimana, sa 13 neoženjenih, a 46 domaćinstava nemuslimana, dakle, ukupno 97 domaćinstava. Ovaj porast prvenstveno je vezan za razdoblje mira koje je nastupilo početkom 16. stoljeća i opći privredni uspon. Ali razloge svakako treba tražiti i u prilivu stanovništva u gradove općenito, posebno one koji su donedavno bili u pograničnim i opasnijim zonama. S druge strane postoje indicije da je dio stanovništva posebno srednjeg toka rijeke Bosne, zeničkoga kraja, naseljavan upravo u područje Tešanj-Doboj-Maglaj. Doduše, mi nemamo pouzdanih informacija za samo naselje Maglaj, ali za okolicu postoje jasni indikatori.⁴⁰

Razvitak Maglaja započet tridesetih godina nastavljen je i kasnije. Razvitkom naselja počinju se nazirati diferencirane gradske cjeline, džemati. Maglaj se 1540. godine još uvijek spominje kao „sama varoš tvrđave Maglaj“ u kojoj su živjeli muslimani i nemuslimani.⁴¹ U varoši Maglaja bilo je nastanjeno 27 domaćinstava, i svi su posjednici baština. Što se nemuslimana tiče, njih je u varoši bilo 24 domaćinstva. To znači da je Maglaj predstavljao varoš sa 51 domaćinstvom.⁴² U međuvremenu, iznos filurije povećan je na 150 akči, što je za Maglaj značilo 7650 akči obaveze po tome osnovu. Iznos filurije ovisio je i od sigurnosne naravi. Stanovništvo ugroženijih područja plaćalo je manji iznos filurije a otklanjanjem opasnosti on je uvećavan. Otuda ne iznenađuje povećanje filurije u Maglaju.

Iako se već nazirao potpuno novi dio grada, Maglaj još nije bio proglašen kasabom. Obično se kao preduvjeti navode sljedeće pretpostavke: muslimanski džemat (jedna veća mahala), jedna džamija u kojoj se obavlja 5 dnevnih namaza, džume, bajrami, spominje ime sultana, i trg, postojanje čaršije, održavanje pazarnog dana.⁴³ Do 1540. godine Maglaj je ispunjavao sve navedene pretpostavke i prema tim kriterijima trebao je biti proglašen kasabom, izuzev ako spomenuta mahala muslimana još uvijek nije dovoljno velika da bi zadovoljila kvantitativni kriterij. On se, međutim, još uvijek

40 A. Handžić, O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća, *Zbornik Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1990., 57-66.

41 BOA, TD, 211.

42 BOA, TD, 201.

43 A. Handžić, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa), *POF XXV*, Sarajevo, 1975., 133-169.

nazivao varoš. Ta promjena nije samo pitanje formalnosti promjene naziva nego pitanje pravnoga statusa. Prema tome i procedure koju je trebalo proći, od pokretanja inicijative s lokalnog nivoa, do provjere i upisa u registar kasaba te izdavanja dokumenta o takvom statusu.

Jasno diferencirani dio gdje je naseljeno stanovništvo, povlašćenijeg statusa, dakle, oslobođeno rajinskih obaveza po osnovu bavljenja zanatstvom i drugim neagrarnim djelatnostima, u Maglaju već postoji. Maglaj je već tad imao džamiju oko koje je bila formirana mahala. Džamija nije označena imenom nego samo kao „časna džamija“ tako da pojedinosti, koju je i kada podigao, nisu poznate. U tom dijelu Maglaja bila su nastanjena 43 domaćinstva, pretežno zanatlija. Ovome treba dodati i rajinski dio - „raja varoši Maglaja“: mahala skupine muslimana koji se bave zemljoradnjom: 10 domaćinstava (među njima ima zanatlija). Sveukupno u ovom dijelu: 53 domaćinstva. Moguće je da zbog nedovoljno razvijenog novog dijela Maglaj još nije mogao biti proglašen kasabom.

Sredinom 16. stoljeća gradske konture Maglaja bile su mnogo jasnije. Urbani nukleus, onaj što predstavlja zanatsko-trgovački, privredni dio grada, porastao je na 90 domaćinstava. Taj se dio, po svojoj veličini, dakle, udvostručio. Onaj drugi, naseljen rajinskim muslimanskim stanovništvom, nije se povećavao, ili pak neznatno, za samo dva domaćinstva. Među njima nalazi se i jedno novopridošlo domaćinstvo, bez statusa „stalnog stanovnika“. Ukupan broj domaćinstava u Maglaju kretao se: varoš⁴⁴ 40, kasaba 90, raja kasabe 12, ukupno 142 domaćinstva.⁴⁵

Zamah svoga rasta Maglaj je nastavio i početkom druge polovine 16. stoljeća. Interesantno je da o stjecanju statusa kasabe opet nemamo potvrdu u izvorima. Budući da se spominje kao „*nefs-i Maglaj*“, on je, sasvim sigurno, bio već proglašen kasabom. Zašto izvori o tome ne govore, nije poznato. Maglaj je imao 184 domaćinstva u zanatsko-trgovačkom, 23 u agrarnom te 53 u varoškom dijelu. Sve u svemu, uže urbano područje Maglaja imalo je 260 domaćinstva. Ono što iznenađuje da izvori još uvijek ne navode naziv džamije.⁴⁶

Razdoblje druge polovine 16. stoljeća vrlo je oskudno podacima o Maglaju. Skoro da ih i nema. Tek krajem 16. i početkom 17. stoljeća

44 Kao dijelovi varoši spominju se: Ulišnjak 9, Brdar 3, Jablanica 13, Brusna 4, Jelovac 1, Međuriće 4, Bradić 5, Nikolići, Brusna i Oštra Luka 1, iako su to naselja u okolici Maglaja.

45 BOA, TD, 1072.

46 BOA, TD, 435.

možemo steći nešto više uvida o dostignutom stepenu razvitka. On se već razvio do stepena po kojem se u Bosanskom sandžaku mogao svrstavati u red razvijenih gradova. Od 44 gradska naselja u Bosanskom sandžaku, po broju domaćinstava Maglaj je bio odmah iza Sarajeva, Banje Luke, Travnika, Novog Pazara, Zenice i Čelebi Pazara (Rogatica).⁴⁷

Ranije ustanovljena osnova: varoš i kasaba, kao dva zasebna dijela gradskih sredina, nastavila se razvijati i dalje, sa naznakom stanovite urbane diferencijacije. Poznato je da su varoši srednjovjekovne zatečene osnove gradskih naselja. One su prvobitno bile naseljene zatečenim nemuslimanskim stanovništvom, koje se u skladu s ranijom tradicijom bavilo najčešće agrarnom djelatnošću. Varoš Maglaja imala je 68 domova. Riječ je uglavnom o stanovništvu oko same tvrđave koje je ranije imalo vlaški status. Ono je i dalje plaćalo poreze po vlaškom običaju.

Dio grada koji se po specifičnostima urbane arhitekture sa jasno definiranim dijelovima (mahalama), nazivanim po pojedinim sakralnim objektima, kao i specifičnom djelatnošću svojih stanovnika, najčešće trgovaca, zanatlija, uleme, vojnika, jednom riječju, neagrarnom sloju stanovništva, nazivamo „kasabom“, dostigao je do kraja 16. stoljeća stepen razvitka u kojemu se dijelio na urbani gradski dio (sa džamijama i mahalama) i „pridruženi“ gdje je skoncentrirano agrarno muslimansko stanovništvo.⁴⁸ Ono je vjerovatno bilo vezano za varoš. Ovaj dio nije bio ni tako zanemariv i u njemu je živjelo 30 domaćinstava, i to dva nemuslimanska i 28 muslimanskih, dakle, jedna osrednja mahala. On je čak imao i zasebno ime: Bradići. Budući da su Bradići zasebno naselje, nešto dalje od Maglaja, ostaje nejasno zašto se tako nazivaju ako stanuju u Maglaju. Možda su samo uživali svoje posjede u Bradićima a bili nastanjeni u gradu.

Tek početkom 17. stoljeća doznajemo kako je organizirana osnova gradskog naselja. Taj dio grada dijelio se na 3 mahale, i to: 1. Mahala džamije hadži Memije 83 domaćinstva, 2. Mahala džamije Mustafa-paše 89 domova i 3. Mahala nove časne džamije 37. Grad Maglaj sa varoši i pridruženim dijelovima imao je ukupno 307 domaćinstava sa 43 neoženjena. Izvori ni početkom 17. stoljeća nisu izričiti kada je pitanju status kasabe, i još uvijek ga imenuju samo „nefs-i Maglaj“.

47 Uporodi: A. Handžić, “O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća”, *POF XXXII-XXXIII*, Sarajevo, 1982-83, 129-146.

48 *Opširni popis, III*, 310-314.

Što se novijeg dijela grada tiče, dakle, onog koji je nastajao kao rezultat razvitka zanatstva i trgovine, tek na osnovu izvora na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće moguće je ustanoviti, ako ne precizno, onda barem redosljed i približno vrijeme formiranja mahala u kasabi. Bez obzira na naprijed istaknuti redosljed, jasno se vidi da je prva džamija, ujedno i prva mahala formirana oko nje, džamija Mustafa-paše. Nastala je negdje sredinom druge decenije 16. stoljeća. To je najstariji dio urbanog dijela Maglaja. Pored toga što „nova džamija“ već sugerira mlađe vrijeme nastanka, i po broju domaćinstava vidi se da je još u nastanku. Ona, dakle, predstavlja posljednju u nizu mahala formiranih u 16. stoljeću, nastala u zadnjoj dekadi 16. stoljeća. Džamija hadži Memije, najvjerovatnije je nastala između 1550. i 1565. godine. To je upravo vrijeme u kojemu se kasaba najviše razvila, i jedino razdoblje kada je mogla biti formirana mahala i sagrađena džamija „hadži Memije“. Nema nikakvih indicija ko bi mogao biti spomenuti Memija. Izuzev prefiksa „hadži“ koji opet ne govori ništa značajnije, nema drugih indikatora.

U Maglaju 1565. godine zapravo nalazimo dvojicu Memija, i to: Memija, sin Mustafin i Memija, sin Alijin. Upravo u onom dijelu koji bi mogao pripadati toj novoformiranoj mahali. No kako drugih naznaka nemamo teško se opredijeliti koji od dvojice Memija bi mogao biti jedan od dobrotvora navedene džamije. Velika vjerovatnoća je, dakle, da se radilo o mještaniu samoga Maglaja, i to onome koga nalazimo u novoformiranoj mahali kao „Memi havadže“.

Izvjestaj Marijana Maravića, kada je Maglaj u pitanju, mogao bi se smatrati približno tačnim i pouzdanim. Prema njemu, Maglaj je 1655. godine imao 330 kuća i četiri džamije.⁴⁹ Značilo bi to da je u prvoj polovini 17. stoljeća nastala još jedna mahala i podignuta još jedna džamija. Nažalost, Čelebija nije prošao kroz Maglaj, a njegov Putopis bio bi vrlo dragocjen za ova pitanja.

Duhovnost u Maglaju

Interesantno je da imamo vrlo malo informacija o duhovnim prilika-
ma u Maglaju. Kao prvi podatak te vrste imamo spomen imama u okviru
posade. Da li je tvrđavski imam ujedno i „civilni imam“ nije pouzdano
poznato. No tako što moglo bi se pretpostaviti, budući da je u Maglaju zaje-

49 E.(ran) M.(ilobar) „Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća“, *GZM, XVI/1904*, Sarajevo, 1906., 254.

dnica muslimana, početkom 16. stoljeća, još uvijek mala. Najraniji podaci o muslimanima samog grada, dakle lokalnom stanovništvu, potječu iz 1516. godine. Bila je to skupina od 7 domaćinstava sa 4 neoženjena u samoj varoši.

Dugo vremena nemamo nikakvog spomena o sakralnim objektima. Prvi spomen o džamiji imamo 1540-1550 godine, kada se spominje „časna džamija“. No kasnije, u drugoj polovini 16. stoljeća o njoj opet nemamo podataka. Pogotovo se zanimljivim čini da kroz cijelo 16. stoljeće nema spomenut ni jedan imam navedene džamije. Prve indicije o bogatijem vjerskom životu imamo 1540. godine, kada imamo konkretnije podatke o postojanju džamije. Njeno ime nije poznato. Iz kasnijih izvora vidimo da je riječ o džamiji koju je podigao Mustafa-paša, bosanski sandžakbeg, 1513/14 godine. Ako se navodni spomen odnosi na Mustafa-bega sina Skender-paše, onda je spomenuta džamija sagrađena oko 1515. ili barem započeta u vrijeme njegova namjesnikovanja u Bosni.⁵⁰ On bi mogao biti spomenuti dobrotvor jer je u vrijeme namjesnikovanja drugog Mustafa-paše (Kara) 1554-55 ova džamija već postojala.

O vjerskim službenicima, međutim, neznamo ništa. Tek 1550. godine imamo ime prvog poznatog mujezina, „Sulejman sin Hasana“.⁵¹ Njemu će se kasnije pridružiti i Ibrahim, sin Davuda. To bi trebalo da pretpostavlja postojanje dvije džamije. Ne samo po imenima dvojice mujezina nego i po broju domaćinstava koje je Maglaj dostigao. Malo je vjerovatno da oko 200 domaćinstava bude u jednoj mahali, odnosno da na toliki broj domaćinstava bude samo jedna džamija.

Osim onih imama koji su službovali u okviru posada sredinom 16. stoljeća, konkretnija imena imama u Maglaju imamo tek početkom 17. stoljeća. Sve džamije radile su punim kapacitetom, jer su sve imale „hatibe“. To znači da su pored dnevnih namaza, u njima obavljane džume i bajrami. Čini se da je do početka 17. stoljeća ulogu glavne džamije u Maglaju preuzela džamija hadži Memije, jer pored imama i hatiba Alije, džamija ima i dva mujezina: Mustafu i Mehmeda. Još mnogo drugih podataka govori da se oko ove džamije odvijao najintenzivniji duhovni život. Uz spomenuta imena i službe, u toj mahali nalazimo još Mehmed-hodžu, Osman-halifu, što pretpostavlja, vjerovatno, funkciju zamjenika hatiba, premda to nije izričito naglašeno. U ovoj mahali bio je nastanjen i jedan šejh. Nema indicija da je u

50 Smijenjen s položaja sandžakbega, 17.4.1516. (Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, 103.)

51 BOA, TD, 1072.

džamiji Mustafa-paše toliko aktivnosti, ali i u njoj su zabilježeni: Muhjiddin-hatib, Ismail-mujezin, i Omer-halifa, koji bi mogao biti pomoćnik imama. U „novoj džamiji“ u Maglaju kao hatib službovao je Ahmed, dok je mujezin bio Abdulkerim. Još dva lica mogla bi biti uključena u duhovne aktivnosti: Omer-halifa i Memi-havadže.

Sredinom 16. stoljeća, duhovni život u Maglaju obogaćen je i prisustvom derviške komponente. Tri stanovnika u novoformiranoj mahali imaju atribut „sufi“. A deceniju kasnije pridružio im se još jedan. To ne znači da ih ranije nije moglo biti, ali u izvorima ih ne srećemo. Kada su došli i kojem redu su pripadali nije poznato. Očigledno da je derviška komponenta ojačala, zašto su postojale i povoljnije okolnosti, jer srećemo šejha Mehmeda-dedeta.⁵² Ovaj podatak upućuje na postojanje tekije u Maglaju o kojoj inače drugih podataka ne nalazimo.

Privreda Maglaja

Paušalan način oporezivanja kao praktičniji i pogodniji, poreske olakšice kao vid stimulacije stanovništva ugroženih područja, onemogućuju dokumentirano praćenje privrednih djelatnosti u samom Maglaju ili njegovom užem području. Premda prve konkretnije nagovještaje imamo sredinom 16. stoljeća, na osnovu njih moguće je postavljati neke generalizacije.

U prvim decenijama poljoprivreda, ako ne jedini, jeste sigurno dominantan način privređivanja. Budući da je riječ o području koje je naseljavano vlaškim - nomadskim elementom, stočarstvo bi se moglo smatrati osnovnom granom privrede u okolici Maglaja, pa i u samom Maglaju. Može se pretpostaviti da je bar u minimalnoj mjeri bilo i zanatlija, no kojih i koliko, to nije poznato.

Iz onoga što se sredinom 16. stoljeća može vidjeti to i nije bila razvijena poljoprivreda. Zapravo, u izvorima jedino su dokumentirani: pčelarstvo, vinogradarstvo i povrtlarstvo. To je, izgleda bilo nešto razvijenije. Postojanje mlinova sugerira i preradu žitarica, koje u samom Maglaju, barem ne u količini koja bi dostizala oporezivi minimum, nisu zabilježene sve do druge polovine 16. stoljeća. No, oni su mogli biti i u funkciji prerade žita za potrebe izvan samog Maglaja. Usporedba sa kasnijim periodima govori da je pčelarstvo u prvoj polovini 16. stoljeća (1540) imalo dva-tri puta bolje rezultate nego sredinom ili krajem 16. stoljeća. Ono se povremeno kretalo od 290 do

52 *Opširni popis, III, 310.*

100 ili kasnije najviše 120 akči na ime ušura od košnica. Tu pojavu je teško razložno objasniti jer su oscilacije velike.

Posebna pažnja posvećivala se vinogradarstvu, naročito krajem 16. stoljeća. Premda ga srećemo i ranije, u nekim znatno manjim količinama, ono se u drugoj polovini 16. stoljeća udvostručilo. Dok su muslimani na vinograde plaćali porez po „dunumu“, nemuslimani su svoje obaveze plaćali su na proizvedenu „širu“. Da bi obim porasta bio vidljiv, istaći ćemo da je u posjedu muslimana, sredinom 16. stoljeća, oporezivano 22 dunuma vinogradske površine, dok su nemuslimani proizvodili 20 medri. Kasnije vidimo da muslimani obrađuju 42 dunuma vinograda a nemuslimani proizvode 55 medri šire (vina). To bi značilo da je svako muslimansko domaćinstvo, prosječno obrađivalo 1,6 dunuma vinograda. Neobjašnjiva je situacija s nemuslimanima. Čini se pretjeranim podatak da samo dva nemuslimanska domaćinstva u to vrijeme proizvedu 55 medri ili u protuvrijednosti skoro 400 (385) akči. Značilo bi to da je jedno nemuslimansko domaćinstvo proizvodilo 27,5 medri i plaćalo blizu 200 akči na ime proizvodnje vina. On je visok posebno u usporedbi sa stanjem iz 1565. godine kada je to iznosilo samo 3 medre, odnosno 21 akča. Doduše 1540. godine je bilo 20 medri (140 akči) što je s obzirom na mali broj nemuslimanskih domova visok prosjek. U odnosu na to onda bi povećanje početkom 17. stoljeća bilo donekle razumljivije, no još uvijek izrazito visoko. Povremeno slabe rezultate jedino je moguće opravdati privremenim napuštanjem većeg broja vinograda. Najvjerovatnije da je uzgoj grožđa zamijenjen uzgojem drugih kultura. Naime, u godinama niskih prihoda od grožđa imamo znatno veće stavke oporezovanog voća i povrća. Kada vinogradarstvo pokazuje najbolje rezultate krajem 16. stoljeća, znatno se smanjuje porez na povrće. U tome bi, dakle, barem jednim dijelom trebalo tražiti razloge izraženih oscilacija u vinogradarstvu.

Postojanje pazarnog dana svjedoči tržna taksa naplaćivana u varoši Maglaja. Nije poznato kada je pazar uspostavljen niti kojim danom u sedmici se odvijao, ali ga izvori dokumentiraju 1540. godine. Vjerovatno je uspostavljen ranije, najkasnije nakon formiranja nahije ili najkasnije do 1530. godine. Ovdje treba istaći i to da nije morao biti evidentiran u izvorima odmah po ustanovljenju.

Mjesto pazara nije precizirano osim što se spominju „tržna taksa i tržna inspekcija varoši“. Pazarni dan u Maglaju nije jedina potvrda trgovine. Nedaleko od samog grada odvijao se i vašar, u selu Petrovići.⁵³ Interesantno

53 Danas pod tim imenom ne postoje a dio su sela Brusnice, sjeveroistočno od Maglaja.

je da to nije bio klasični godišnji vašar, nego vašar koji se održavao tri puta u godini: na Đurđevdan, Ilindan (Alidun) i Gospojinu. Dakle, proljeće, ljeto i jesen. Za razliku od pazara dane vašara znamo precizno.

Obim trgovine u samom Maglaju teško je utvrditi iz razloga što su se uz stavku tržne takse ponekad dodavale i neke druge, posebno naknade za razne globe. Čini se ipak da je trgovina u samom Maglaju, odnosno priliv robe sa strane, stagnirao posebno u drugoj polovini 16. stoljeća. Usporedba dva podatka, kojima se izražava samo tržna taksa početkom druge polovine i krajem 16. stoljeća, potvrđuje tu stagnaciju, odnosno smanjenje priliva roba sa strane i obrta u Maglaju za 17%. Logičnim bi bilo očekivati povećanje obrta i porast tržne takse. Nismo dovoljno istražili neke okolnosti, ali bi prva pretpostavka bila da je u međuvremenu došlo do razvitka nekih drugih obližnjih gradskih naselja, primjerice Tešnja i Doboja pa i Žepča, te je dio trgovačkog prometa usmjeravan na te trgove. I povećanje vlastite proizvodnje, posebno žitarica, voća, povrća, mogli su utjecati na smanjenje roba izvana na tržištu u Maglaju, prema tome i na smanjenje tržne takse.

Zanatske aktivnosti moguće je pratiti tek od zamaha urbanog razvitka Maglaja. To ne isključuje mogućnost ranijeg prisustva zanatlija o kojima nemamo vijesti kao do četrdesetih godina 16. stoljeća. Tada već vidimo da je u gradu zastupljeno sedam vrsta zanata, među kojima su najbrojniji obučari 8, štavljači kože 7 i krojači 7. Od preostalih prisutni su još sedlara 2, mesar 1, zlatar 1 i papučar 1. Sredinom 16. stoljeća ne samo da se povećao broj zanata nego i pojedinih zanatlija. Među deset različitih zanata, Maglaj je imao 64 zanatlije, i to: obučara 18, štavljača kože 17, krojača 11, sedlara 6, majstora (zidara) 5, papučara 2, sabljara 2, zlatara 1, kovača/gvožđara 1, pucara 1. Kao što se vidi, uvijek dominiraju obučari, štavljači kože i krojači. A među novim zanatima sredinom 16. stoljeća koji se javljaju u Maglaju su: majstori, sabljari, gvožđari i vunovlačari.

U kojoj mjeri je lokalno stanovništvo participiralo u zanatstvu nije poznato, ali primjer Husejna „novog muslimana“, štavljača kože, govori da među spomenutim zanatlijama treba tražiti i jedan broj zanatlija iz samoga Maglaja ili njegove okolice.

Početak 17. stoljeća, podaci o zanatlijama znatno su oskudniji, skoro da ih i nema. Spominje se tek po neki štavljač kože, jedan majstor (zidar), jedan pekar i jedan zanatlija koji je izrađivao vreće. Svi su bili nastanjeni u mahali džamije Mustafa-paše. U Mahali hadži Memijine džamije stanovala su još dvojica zanatlija: jedan pucar i jedan sedlar.

Izloženo pokazuje dinamične historijske tokove u kojima se Maglaj afirmirao kao značajno stratejsko mjesto, posebno u 15. i početkom 16. stoljeća. Ta pretpostavka predstavljala je komparativnu prednost i u njegovom urbanom razvitku u drugoj polovini 16. stoljeća, što ga je svrstalo u razvijenije gradove Bosanskog sandžaka.

Ključne riječi: Maglaj, posada, urbani razvitak, privreda, duhovnost.

Summary

Maglaj during the early Ottoman period (15th and 16th century)

This work attempts to point out some of the historical fluctuations during one period in the history of the town of Maglaj and reflections of the fluctuations in it. The aim is to offer more new details about the history of Maglaj as well as to contextualize the already known information. This work deals with the history in the early Ottoman period in the 15th and 16th centuries by focusing on: the status of Maglaj after 1463, the military life of Maglaj until the end of 16th century, the development of urban settlements and agricultural activities of the town.

The findings show that the history of Maglaj was very dynamic. As a location with good strategic, communication and agricultural features, it was easy for Maglaj to succeed in all fields and to achieve a very high level of development early on. All this contributed to the importance of Maglaj in the history of Bosnia in the above-mentioned time period. This led Maglaj to be one of the important military and strategic locations and later to be one of the more developed towns of the Bosnian sanjak.